

SKANSEN 125 FATABUREN

SKANSEN 125

FATABUREN

2016

2016

SKANSEN 125

Red. Charlotte Ahnlund Berg & Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN - Nordiska museets och Skansens årsbok - är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET

SKANSEN

Fataburen 2016

Nordiska museets förlag

Box 27820

115 93 Stockholm

www.nordiskamuseet.se/förlag

www.nordiskamuseet.se/fataburen

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktörer Charlotte Ahnlund Berg och Anders Carlsson

Bildredaktör Marie Tornehave

Bildarkiv och fotograf på Skansen Marie Andersson

Bildbehandling Karolina Kristensson och Peter Segemark

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Översättning Alan Crozier

Omslagets framsida Pedagogen Maja Adolphson vid Bergsmansgården. Byggnaderna där kommer från Nora bergslag i Västmanland. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Tryck och repro Italgraf Media AB, Stockholm, 2016

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 584 9

SKANSSEN

året runt...

årskort bara 12 kr

Levande samlingar

Djuren på Skansen

INGVAR SVANBERG är etnobiolog och forskare vid Centrum för ryslandsstudier, Uppsala universitet.

De exotiska djuren är i dag få på Skansen. Det ingick inte heller ursprungligen i Artur Hazelius planer att sådana skulle hållas där. I hans vision skulle Skansen vara ett Sverige, i själva verket ett Norden, i miniatyr och därför skulle »endast nordiska djur« få finnas där. Hazelius, som var fäst vid djuren – bland annat hade han en räv som sin specielle vän – tummade snart själv på sina föresatser. Redan första året erbjöds Skansen en amazonpapegoja, som fick sin plats vid Bredablick, vilket rättfärdigades med att sjöfarare i alla tider hemfört papegojor. Det gällde att dra publik. Hazelius insåg tidigt vikten av det som forskare kallar attraktionsvärde, alltså att vissa djur är mer tilltalande för publiken än andra. Enklare uttryckt handlar det om att visa det som besökarna gillar.

Denna tanke, och inneboende motsättning, har alltid präglat Skansens djurinnehav. Skulle friluftsmuseet hålla fast vid planen eller ge publiken det den ville ha? Många faktorer kom att samverka. Det är först nu, 125 år efter det att Skansen grundades, som Hazelius målsättning med enbart nordiska djur håller på att gå i uppfyllelse. Kvar finns en grupp guerezaapor och några afrikanska

◀ Konstnärlig affisch från Skansen 1952 med isbjörn och knölsvan. Isbjörnar var en stor attraktion under närmare åttio år. Knölsvanarna var bland de första djuren på området men det dröjde flera årtionden innan de började häcka. Foto: © Nordiska museet (NMA.0032639).

fåglar i det gamla elefanthuset. På Lill-Skansen finns därtill en voljär med färggranna berglorier – kanske en eftergift åt publiken.

Drömmar om ett zoo

Under 1800-talet skedde en snabb utveckling av djurparker i Europa. Inte bara Wien (1752) och Paris (1794) fick publika zoo. I rask takt etablerades zoologiska anläggningar även i London (1828), Amsterdam (1838), Berlin (1844), Köpenhamn (1859) och Sankt Petersburg (1865), för att nämna några. Klart att också Stockholm skulle ha en djurpark! Bruksägaren Johan Wilhelm Grill i Östergötland testamenterade 1864 en större summa, förvaltd av Kungl. Vetenskapsakademien, till att användas som grundplåt för en »ändamålsenligt anlagd« och för »allmänheten tillgänglig Zoologisk Trädgård vid vår hufvudstad«, dit barn under 16 år skulle ha fritt tillträde, där arter skulle kunna »acclimatiseras i vårt land« och där några »Apor och Papegojor böra likväl alltid finnas, emedan erfarenheten lärt, att dessa äro bland de djur, som i synnerhet samla åskådare omkring sig, och således äfven öka behållningen för försålda inträdesbiljetter«.

Under hela 1800-talet hade landet genomkorsats av ambulerande menagerier, ofta med en imponerande mängd exotiska arter, men någon djurpark fanns alltså inte. Trots olika initiativ, och trots Grills pengar, kom någon sådan heller aldrig till stånd. På Djurgården fanns dock Stockholms Tivoli, som redan på 1880-talet, med hjälp av den tyske djurhandlaren Carl Hagenbeck, införskaffat en ansevärd djurkollektion: tiger, panter, puma, fläckig hyena och en elefant.

Avsikten med Hazelius friluftsmuseum var att ta ett helhetsgrepp. Han ville visa upp inte bara byggnader från olika landskap utan också den biologiska mångfalden, med våra dagars terminologi. Museet skulle bokstavligen vara ett levande museum och gestalta såväl folklig kultur, med folkdanslag och återupplivade bygdetraditioner, som djur och växter. Vid tiden för invigningen hösten 1891 fanns där två lapphundar, fyra renar, ett par knölsva-

nar, två getter vid Moragården samt höns, gäss och ankor i anslutning till Blekingestugan. Två befintliga dammar omvandlades till Karpdammen och Svandammen, befolkade med karpar från värm-ländska Långban respektive ett par knölsvanar från Slottsskogen i Göteborg. Efter ett år fanns inte mindre än 55 olika djurarter i samlingen.

Djurparken tar form

Skansen blev från början en modern djurpark, fjärran från de menagerianläggningar som utmärkte kontinentala motsvarigheter. Det ingick i idén om ett friluftsmuseum att också skapa illusionen av att djuren inte var instängda. »Här packas de ej, som ofta är fallet i utlandet, in i trånga burar, hvarest de knapt kunna röra sig, utan lefva på ett sätt, som, så vidt sig göra låter, ger åskådaren ett begrepp om deras lif i fritt tillstånd«, skrev en observatör 1897. På Renberget fanns en renhjord, älgar var ett spännande inslag, björnarna fick en väldig grotta vid Björnliden och till örnarna byggdes en imponerande voljär. Det hindrade inte att Selma Lagerlöf drev en intensiv kampanj mot Skansens örnhållande, som bland annat kom till uttryck i kapitlet om Gorgo i *Nils Holgerssons underbara resa* 1906.

Slumpen kom i stor utsträckning att avgöra vilka djur som visades. När Johan Flohr tvingades avyttra Stockholms Aquarium på Hamngatan i Stockholm 1894 erbjöd han Hazelius att ta över djuren. Trots att Skansen saknade förutsättningar att ta emot dem trodde sig Hazelius kunna lösa det. »Att gratis få så mycket underliga djur var [...] allt för frestande för den store djurvännen«, skrev Sigrid Millrath i sina minnen. Sammanlagt rörde det sig om 35 arter reptiler, groddjur och fiskar. De inrymdes i Sagaliden, men uppvärmningen förblev ett problem och lokalen byggdes om till matservering.

Skansen var avhängig av gåvor, och det framgår av verksamhetsberättelserna att det redan från början inkom exotiska arter vid sidan av de svenska djuren, exempelvis kapybara (1893), tröglori

(1896), näsbjörn (1896) och sebramangust (1898, en art i familjen mungor). Särskilt donerades apor och papegojor. Som en uppmuntran skänkte Carl Hagenbeck 1895 ett par sydamerikanska chimangokarakaror (rovfåglar), varav en levde till 1913. Det skedde också byten av djur, därtill försäljningar av kaniner, vita möss, åsnefölg med mera. Från 1902 fick Skansen tillgång till den årliga avkastningen från Grills fonderade medel, vilket underlättade inköp av djur och foder. Besöksvägledningarna från 1903 och framöver visar en imponerande mängd apor och tropiska fåglar i Aphuset och Lilla Fågelhuset.

Karismatiska djur

Skansen fick sina första isbjörnar 1893, men de dog strax efter ankomsten. Nya införskaffades. År 1902 kom ett par polarvargar, infångade av Harald Sverdrups expedition på Ellesmereön. Samma år erhöll djurparken ett par svartbjörnar från Klondyke och några år senare anlände en vitskäggig gnu, en böhmzebra och ett par massaistrutsar, hemförda av Svenska Kilimanjaroexpeditionen. Två unga valrossar, inköpta av en norsk jägare 1908, blev snabbt publikens favoriter. Honan dog 1909 men hanen levde ytterligare ett par år. Valrossen »tjöt av glädje« när skötarna bytte vatten i bassängen, antecknade en besökare. Hybrider mellan varg från Jämtland och grönländshund (en gåva från Grönland 1896) uppfödades i flera generationer och utgjorde länge ett för publiken spännande inslag.

År 1901 förvärvade Skansen tivoliområdet (kring nuvarande huvudentrén och Solliden). I köpet ingick 200 djur, däribland sex isbjörnar. Aveln blev framgångsrik och under många år framöver kunde man visa upp isbjörnsungar för en hänförd publik. En isbjörnshane som Stockholms Tivoli skaffat 1886 dog på Skansen i mars 1915, en hane född 1906 levde till 1928.

Tanken på att djurparker skulle tjäna som akklimatiseringsgårdar var vid denna tid utbredd i Europa. Skansen var inte främmande för det. Ett par jakar, som bryggeriägare Melcher Lyckholm in-

Närkontakt med Skansens djur genom utfodring var länge möjligt men ledde ibland till trista konsekvenser för djuren. Hösten 1908 köpte Skansen ett par unga valrossar av en norsk jägare, som hade fångat dem på Franz Josef Land. Honan dog redan 1909 medan hanen avled i juni 1911 till följd av att publiken hade utfodrat den felaktigt. Hösten 1939 fick Skansen ett nytt par unga valrossar – men båda dog sommaren 1940. Dammen kan fortfarande ses vid linberedningsverket. Bilden från 1908. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0048330).

köpt från England, ankom 1899. De trivdes utmärkt i sin hage och höll till godo med björk- och granris, trots tillgång på hö och havre. Jaken lämnar en fet, välsmakande mjölk och lämpar sig för Norrland, skrev en entusiastisk ansvarig. Strutsarna som hemfördes av Kilimanjaroexpeditionen visade sig uthärda vinterkylan väl, vilket inspirerade mejeridirektör Axel Hanner att 1911 anlägga Råsunda strutsfarm för produktion av plymer.

År 1900 hade man 63 olika slags däggdjur medan fåglarna uppgick till 134 arter. Det var ingen brist på inhemska djur, men de exotiska djuren lockade förstås publiken mer. Apor var roligare att se än skygga mårdar, arapapegojor tjusigare än nötskrikor. Författaren Gurli Linder var kritisk och skrev i *Ord och Bild* 1907

I början av 1900-talet ägnade sig Skansen åt hybridavel mellan olika djurarter i syfte att studera hur egenskaper nedärvdes. Uppfödningen av varghybrider i flera generationer fick uppmärksamhet internationellt, likaså den av riporrrar (hybrid mellan orrtupp och dalripehöna), här avbildade i höstdräkt av konservator Olof Gylling. Bilden visar ungtupp (a), gammal höna (b), gammal tupp (c) samt kycklingar i olika faser (d och e) och antyder också hur en friluftsvoljär kunde vara inredd. Ur Alfred Brehm, *Djurens liv*, vol. 8, 1926.

att djuren på Skansen var viktiga för helhetsbilden, men något självändamål hade de inte. Den måttstock som gällde för utländska zoologiska trädgårdar skulle inte tillämpas på Skansen, utan Hazelius uppfattning om »endast nordiska djur« skulle för all framtid vara den väsentliga. De exotiska djuren var »att betrakta som genom ömmande omständigheter tillkomna undantag«.

Hazelius bästa förvärv

Kritik saknades inte heller från zoologiskt håll mot Skansens djurhållning. Det förekom då som nu att djur kunde bli farliga. En karelsk häst avlivades för att den ansågs »ondsint«, en annars godmodig björn dödade 1896 »i vilt raseri« en rumänsk artfrände i buren. Hazelius förstod att han behövde en skolad zoolog och lyckades 1897 värva den unge jämtan Alarik Behm. Det var »utan tvivel ett av de bästa förvärv« som Hazelius gjorde, heter det i ett eftermäle. År 1904 fick Behm stöd genom inrättandet av en rådgivande nämnd med fackzoologer, bland dem Einar Lönnberg och Yngve Sjöstedt, samt konservator Gustaf Kolthoff.

Behm hade sin tjänstebostad i Röda längan på Skansen, där han hyste olika djur, däribland en tam puma. En järvhona följde honom på hans morgonpromenad. Förgäves sökte han vinna en ungersk vildkatthonas förtroende. Hon fräste lika argt mot sin vårdare »sista dagen som den första« – ändå uthärdade hon nio år på Skansen. Behm besökte olika djurparker i Europa för att inhämta idéer; ständigt var han på jakt också efter nya djur. Generöst delade han med sig av erfarenheter i vetenskapliga och populära publikationer. Skickligt lotsade han Skansen genom första världskriget då det var brist på det mesta. Behm framstår som en av Europas främsta djurparksledare under sin tid och bidrog till Skansens världsrykte och renommé.

Det byggdes nya burar för att inrymma de många djur som skänktes eller såldes till Skansen. En vadarvoljär iordningställdes 1904 och ugglorna fick nya burar 1907. I Sollidsdammen hölls svart stork, havssula, pelikan och storskarv. Skansen fick tidigt lodjur att

Sollidsdammen hade i början av 1900-talet en rad intressanta sjöfåglar, däribland pelikaner, olika trutar, storskarv, lunnefågel och en havssula. En av pelikanerna, övertagen från Stockholms Tivoli 1901, levde fram till 1929. Bilden från 1902. Foto: Sven Scholander, Nordiska museet (NMA.OO49544).

fortplanta sig, likaså björn och varg. Dessutom var djurparken bra på fågelhäckningar. Behm fick ungar av skogsduva, rörhöna, slaguggla och en rad småfåglar. Berguv började häcka 1909. Samma år drog korparna upp sin första kull. De fick årligen avkomma fram till 1924, då honan dödade hanen.

Behms idéer om djurhållning blev en inspiration för andra djurparker. Carl Hagenbeck i Hamburg var imponerad. Även Berlin zoo betygade Skansens djuranläggning som ett föredöme. Skansen var i början av 1900-talet en modern djurpark som andra tog intryck av.

Vårfester, julmarknader och allehanda evenemang lockade publik. Men det är ingen tvekan om att också Skansens djur bidrog till statistiken. År 1910 kom 775 000 besökare – och därtill fortsatte allmänheten att donera exotiska arter. En övermaskinist Johansson skänkte exempelvis en läppbjörn som vid ett tillfälle fick följa med Behm till Bruno Liljefors Bullerö för att plocka bär. Därmed kunde Skansen tillgodose Grills krav om att visa djur »ej blott från vår egen Nord, utan äfven från det nordliga Amerika och Asien, samt från södra hemisfären«. Hösten 1923 biföll Vetenskapsakademien slutligen museets anhållan om att den Grillska donationen skulle tillfalla Skansens zoologiska trädgård. De länge åtrådda pengarna användes till ett nytt djurhus, ritat av arkitekt Ragnar Hjort.

Genomgripande förändringar

Djurhuset öppnades för allmänheten den 30 augusti 1925. Då fanns elva papegojarter, åtskilliga kräddjur och en räv. Med det »torde ingen berättigad klagan kunna höjas« mot det i djurhuset »koncentrerade, onordiska djurlivet«, heter det i en guidebok 1929. Med styresman Andreas Lindblom tillträdde det året följde fler förändringar. Hundgården avyttrades och hundarna utgallrades. De gamla voljärerna, som tidigare blandats med de kulturhistoriska byggnaderna, ersattes av nya, större flygburar. Dessa hamnade i Fågelskogen i museets periferi. Björnberget stod färdigt 1932 och även för andra djur byggdes nytt. Projektet att flytta djuren från Skansens inre delar till dess periferier var avslutat 1939. Djuranläggningarna kom att bilda ett sammanhängande bälte i sydost, öster och norr med skogsvegetation som bakgrund. Djuren fick därmed ett mer rofyllt läge. Antikvarie Erik Lundberg var arkitekten bakom denna genomgripande omdaning.

En ny era inleddes. Att flytta sådana djuranläggningar som tidigare legat insprängda mellan kulturhistoriska byggnader var en del i den stora omdaning som hela området undergick och som handlade om att renodla olika delområden och förtydliga ett norr och

ett söder på Skansen. Hägn för husdjur förlades i anslutning till gårdar medan vilda nordiska djur fick hålla till i Skansens norra delar. Mer exotiska arter kom att koncentreras till nedre gamla tivoliområdet.

Sten Rentzhog har framhållit att det behövs visionära ledare för att driva en anläggning som Skansen, och det gäller även den zoologiska avdelningen. Vid sidan av Hazelius själv bör man särskilt nämna två: dels Behm, dels hans efterträdare 1937, Carl Fries. Det finns två vägar för att skapa ett modernt zoo, framhöll Fries i en idébärande text 1939. En var att befolka det med så många arter som möjligt, vilket med nödvändighet ledde till trångboddhet. En annan var att erbjuda djuren största möjliga rörelsefrihet, vilket begränsade artantalet.

Redan under första världskriget spreds gräsänder från Skansen till Norrström. Men Fries gick längre. Den kritiserade örnållningen löste han genom att återge dem friheten. År 1937 togs staketet som omgärdade fågeldammarna bort, vilket ledde till att knölsvanar, grågäss och det arton år gamla vitkindade gässparet började häcka. Inspirationen kom från Bengt Berg, som experimenterade med friflygande gäss i Kalmarsund. Därmed blev det möjligt för grå- och sädgäss, senare också vitkindade gäss, att kolonisera Stockholms omgivningar. Numera häckar vitkindade gäss på hustaken på Skansen, till förfång för dem som vårdar byggnaderna. Ibland kan gässens uppträdande uppfattas som aggressivt av besökare. Även spetsbergsgäss har frihäckat och flyttat ut från Skansen.

Hägrarna släpptes ut 1938 och bildade snart en koloni utanför voljären. Vadarvoljären var helt enkelt överbefolkad, så något måste göras. Den frilevande hägerkolonin blev på 1940-talet en attraktion – i mitten av 1970-talet fanns ännu 30–40 par inom Skansenområdet – och därifrån har hägrar spritts i Uppland och Södermanland. Fries lät också ungkullar av såväl vit som svart stork flyga iväg i förhoppning om att de skulle etablera sig som häckfåglar. Nya insikter i utfodring ledde på 1940-talet till förökning av järv och andra djur.

Skansens kronjuveler

År 1910 hade Skansen förvärvat en visenttjur från Berlins djurpark. Nyåret 1916 donerade Carl Hagenbecks firma inte mindre än tre visenter, en tjur och två kor. De var utmagrade av umbäranden till följd av kriget, men blev väl omhändertagna och åt snart upp sig. Detta blev startskottet till Skansens viktigaste insats för bevarande av en utrotningshotad art. Efter första världskriget sköts nämligen de sista visenterna i Europa. Det hade till dess funnits två kvarvarande frilevande hjordar, en i Białowieżaskogen i Polen som tyska soldater utraderade, en i Kaukasus som föll offer för hungrande bergsbor. I djurparker återstod några få exemplar.

Skansen utvecklade ett avelsprogram och förfogade snart över en hjord på sju individer, den då största i världen. En ko visade sig ej vara artren, utan hade inslag av ungersk stäppboskap, varför

Sedan 1920-talet har Skansen aktivt deltagit i bevarandeprogram av visent och kunnat bidra till att arten har återförts i vilt tillstånd. I dag finns över 5 000 visenter, bl.a. tack vare Skansen, i vilt tillstånd eller i hägn i länder som Polen, Vitryssland, Litauen, Tyskland, Slovakien, Rumänien och Danmark. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

hennes avkomlingar blev värdelösa i stamboken. År 1929 hämtades en ny tjur från Tyskland som blev stamfar till visenterna på Skansen.

Snart bildades en internationell organisation i syfte att rädda och återföra visenten till Białowieża. Skansen tog aktiv del i detta. Mellan 1929 och 1935 köpte de polska myndigheterna en tjur och tre kor från Sverige för att återinföras i landet. Trots bakslag i och med andra världskriget har etablerandet fallit ut väl. Visentprojektet visade att bevarandeprogram med djurparkers hjälp kan lyckas. Numera finns ett stort antal i vilt tillstånd levande visenter i östra Europa, på senare år även i Danmark och Rumänien. Skansen spelar en vital roll i detta.

Exotiska import

Under mellankrigstiden och fram till slutet av 1980-talet hade Skansen en fortsatt bred djurkollektion. Mycket kom i egenskap av gåvor, däribland fåglar, apor och sköldpaddor. Kemiingenjören Otto Cyrén bidrog på 1920-talet frikostigt med herptiler, bland annat kanarieödlor, infångade i samband med tjänsteresor. Forskningsresanden Rolf Blomberg styrde sin första expedition 1934 till Galapagosöarna och donerade en del djur, däribland en elefantsköldpadda på 75 kilo från ön Santa Cruz. Här bör nämnas en rödfotad skogssköldpadda från Sydamerika som Blomberg senare skänkte till Skansen. Den lär fortfarande vistas i en djurpark i södra Sverige.

I slutet av 1930-talet donerade AB Svensk Filmindustri en två meter lång komodovaran till Naturhistoriska riksmuseet. Den hade infångats av en Paul Fejos i samband med en filmexpedition. Den nederländska regeringen gav honom tillåtelse att överlämna varanen till museet med förbehållet att den ej fick försäljas eller bytas bort. Riksmuseet saknade utrymme och inackorderade den först i Skansens djurhus, men på grund av platsbrist fick varanen flytta vidare till Göteborgs akvarium.

Forskningsresanden Sten Bergman hade ett gott öga till Skan-

Brevkort från 1940-talet. Björningar har alltid varit ett populärt inslag på Skansen, också som vykortsmotiv. Flickan på bilden är förmodligen Catharina Florman, som växte upp på närbelägna Rosendal och som skolflicka ofta hjälpte till på Skansen. Foto: Ernst Manker.

sen. I ungdomen sålde han handuppfödda falkar och ugglor dit. Senare kom Bergman att skänka fler djur. Fiskuven Fukurå, förvärvat på Kurilerna 1930, hölls först hemma hos Bergman i Rönninge innan den hamnade på Skansen, där den framlevde många år. Under en resa i mitten av 1930-talet till Korea fick Bergman ett par flygekorrar, som senare hamnade på Skansen.

Vera Siöcrona, som skrivit en dråplig bok om sin tid på Skansen, berättar om sköldpaddorna i djurhuset: »Där var Jerry, en välskapad skogssköldpadda, som jag själv hemfört från Västindien och med en flott gest donerat till Skansen. Jag tror det var på Jamaica jag bytte till mig honom mot ett paket Chesterfield.«

Lantraser

År 1938 publicerade zoologen Sven Ekman en epokgörande artikel rörande gamla lantraser. De borde, enligt Ekman, bevaras dels av kulturhistoriska skäl eftersom de var »våra förfäders husdjur«, dels som genetisk resurs för framtida behov. Han menade att detta var av statsintresse men uteslöt inte privata initiativ. Det skulle dröja fram till 1970-talet innan staten började engagera sig i lantrasernas bevarande. Skansen har däremot redan från början haft lantraser, däribland gotländska skogsruss, rödkullor och getter, men också en hundgård där det fram till slutet av 1920-talet hölls inhemska spetsar av jämt- och lapphundstyp.

År 1938 införskaffades gutefår från Fårö till Skansen, som tillsammans med Slottsskogen i Göteborg blev de första djurparkerna att förvalta rasen. Skansen bidrog därmed aktivt till att rädda den. Även för bevarandet av jämtgeten har Skansen, genom att 1991 ta emot en gammal besättning från Aspås, varit avgörande. Lantraser har fått en alltmer framträdande plats i djurbeståndet, bland annat genom inhemska hönsraser, ankor, skånegås, fjällnära kor, åsensfår, gotlandsruss och nordsvensk häst. Numera finns till och med vit leghorn vid statarlängan, en värpras i 1900-talets Sverige, som håller på att försvinna.

Älskade och saknade

Elefanter har stort attraktionsvärde, det vet alla inom djurparksbranschen. Den svenska publiken har inte saknat tillfällen att stif-
ta bekantskap med elefanter. Kringresande menagerier har länge visat upp sådana, och 1907 rymde elefanten Topsy från Cuneos ambulerande zoo i skogarna utanför Norrköping, vilket väckte visst rabalder.

Carl Hagenbecks firma i Hamburg hyrde ut tränade djur, däribland elefanter, och 1930 kom en elefant därifrån till Skansen. Den blev en succé som ridelefant. Året därpå köpte därför Skansen en elefantko, kallad Lunkentuss. Hon blev enormt populär och många

Elefanten Bambina drar stockar i samband att det röjdes för det första apberget på Skansen. Framför henne ses 1:e elefantskötare Sven Borg och bakom går Sven Sundberg. Bilden från 1959. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0077540).

barn har burits omkring av henne. I februari 1941 tvingades man avliva henne. Redan 1939 hade emellertid Skansen, genom ett byte mot en visenttjur, anskaffat Bambina. »En riktig illmara«, enligt Catharina Florman, som var den första som fick rida henne och sedan lärde känna henne väl.

Efter krigsslutet beslöt Skansenledningen att utvidga elefant-hållningen. Fatima inköptes 1951 och 1960 kom den tvååriga Nika. Bambina dog i januari 1967, men redan ett par månader senare hade man köpt Noi från Furuviks djurpark. Elefanterna blev kändisar, så ock på sin tid Sven Borg, som utvecklade Skansens elefant-hållning och fostrade generationer av skötare. År 1960 byggdes ett nytt elefanthus, ritat av Holger Bloms arkitektkontor. Ännu en elefant, Shiva, förvärvades 1984.

I slutet av 1980-talet ställde Lantbruksstyrelsen dock nya krav på Skansen för fortsatt elefanthållning. Man beslöt att avyttra elefanterna, vilket följdes av protester från press och allmänhet men också av en tvist mellan elefantskötarna och Skansens ledning. Elefanterna flyttade till England, konflikten slutade i tingsrätten, och det dröjde länge innan pressens intresse för elefanterna klingade av. Sedan 1992 har det inte funnits några elefanter på Skansen, men det är ingen tvekan om att de lever i kärt minne hos många äldre besökare.

Nya tider, nya krav

Behm och Fries må ha varit banbrytande i djurparkskretsar, efterträdaren Kai Curry-Lindahl hade fokus riktat åt annat håll än själva djurparken. Som självlärd naturvårdsexpert och zoolog, med omfattande fälterfarenheter, stora fackkunskaper och en osannolik publikationsmängd, var han såväl beundrad som omstridd. Skansen kom efter hans tillträde 1953 att tjäna som forskningsplattform för hans egna projekt, men för Skansens utveckling fick Curry-Lindahl ingen större betydelse. Veterinär Karl Borg ryckte under hans många utlandsresor in som ställföreträdare. Djurvårdare som Sven Borg och Tore Glemmefors, båda anställda redan

1932, bidrog med hög kompetens. Anders Wiklund fick, när han anställdes 1957, installera de akvarier som Ulf Hannerz – då känd från tv-programmet *Kvitt eller dubbelt* – donerade. Helmut Pinter, värvad 1959, gjorde sig ett namn som en av Europas främsta akvarister.

Nordiska djur fortsatte att utgöra viktiga inslag. Skansen hade framgångar när det gäller fortplantning. År 1957 lyckades man få gråsäl att själva föda upp sina ungar – där var man först i världen. Under Curry-Lindahl och efterträdaren Per-Olof Palm fortgick samtidigt expansionen av exotiska djur. Den internationella djurhandeln växte och utbudet var stort. Brommaprästen Brynolf Ström donerade en mängd exotiska fåglar i mitten av 1950-talet. Några år senare införskaffades ett par ozeloter. Vid denna tid började parken koncentrera de exotiska arterna till områdena nedanför Skansenklippan och Solliden. Här fanns en sjölejonanläggning,

Tidningen *Kamratposten* har alltid haft ett gott öga till Skansen och reportage om djuren har varit ett återkommande ämne. Tolvåriga Berit Lindqvist från Karlskoga fick 1962 som »Månadens Överraskning» vara djurskötare för en dag. Ur *Kamratposten* 1962.

pingviner, flamingor, frianläggning (»Apberget«) för schimpanser, makaker och markattor. Apornas fruktbarhet var det inget fel på och även uppfödningen av fiskar och fåglar var framgångsrik. En rad papegojor inhystes i djurhusets voljärer. Att ha publikfriande arter nära ingången var ett sätt att locka besökare.

Från sina expeditioner till Nya Guinea på 1950-talet medtog Sten Bergman paradisfåglar hem. När han 1956 anträdde sin tredje resa deponerade han därför tre paradisfåglar på Skansen. På Bergmans inrådan anställdes den skicklige Stig Franzén som fågelskötare. När Bergman tvingades avyttra de paradisfåglar han hemfört 1959, kom Skansen emellertid inte i fråga. I december 1966 uttryckte Bergman i tv-programmet *Hylands hörna* kritik mot Skansens möjligheter att sköta paradisfåglar och påpekade bland annat att djurhuset saknade solljus – ett ovanligt inslag i ett älskat underhållningsprogram.

Skansenchefen Nils Erik Baehrendtz och Karl Borg for 1970 till USA för att studera möjligheter att anlägga en delfinanläggning. Därav blev intet. I början av 1970-talet byggdes ett nytt djurhus och antalet apor minskades för att bland annat ge larer, schimpanser och de närmare femtio krabbmakakerna en större friluftsanläggning. Mot 1970-talets slut inleddes nya förändringar. Djurhuset togs över i privat regi och moderniserades till Skansen-Akvariet.

Nuvarande djurhållning

En enkät 1985 gav vid handen att nittio procent av Skansens besökare kom för djurens skull. De exotiska arterna uppgavs vara ett väsentligt dragplåster. Ändå var förändringar på gång. Isbjörnarna kunde inte erbjudas det utrymme som fordrades och hade avyttrats redan året innan. Även aporna gallrades successivt bort och de exotiska fåglarna fasades ut. Besökare kan ännu i dag uttrycka besvikelse över avsaknaden av exotiska djur. Man kan visserligen se sådana i Skansen-Akvariet, inhyst i det gamla djurhuset, men det bedrivs inte i Skansens regi, även om symbiosen är oupplös- lig. Vissa inhemska djur är förstås »exotiska« i utländska besökares

Djurvårdare Erland Wadsten svarar på barnens och de vuxnas frågor. Sedan Lill-Skansens invigdes av dåvarande kronprinsen 1955 har allt fler arrangemang gjorts direkt för barn. När Lill-Skansens flyttades och fick en ny anläggning 1971 blev det gott om papegojor och sköldpaddor men även klappvänliga djur som killingar och kattungar. Den nya Lill-Skansens från 2012 fick ett begränsat exotiskt inslag, nämligen en voljär med en flock lorier. Även här prioriteras nordiska djur. I kontakthagen finns dock dvärgget och minigris. Foto: Nicklas Thegerström/DN/TT.

ögon. Älgarnas attraktionsvärde går inte att ta miste på, ej heller renarnas. Påfåglar, som funnits på Skansen sedan 1890-talet, kan också kännas exotiska trots att det är en domesticerad art.

Någon djurpark som sticker ut är Skansen förvisso inte längre. Grills tanke om en park med europeiska mått, med arter från hela världen, förvaltas i dag i Eskilstuna, Kolmården och Borås. Vargar och björnar må locka publik men att hålla enbart inhemska djur är en målsättning även för Skånes djurpark, Lycksele zoo och Järv-zoo. Alla dessa har uttalade bevarandeambitioner men spelar trots det en blygsam roll i så kallat *ex situ*-bevarande av svenska rovdjur, även om man vinnlägger sig om korrekta genpoler som i fallet lodjur. Lantrasdjur finns vidare att bese på 4H-gårdar runt om i landet. Björnarna förblir dock en publikmagnet för alla åldrar, men

Artur Hazelius uppfattning var att husdjuren skulle visas i sitt sammanhang. Vid Skånegården kan besökaren se skånegäss och gula ankor, i stads kvarteret hålls höns, vid lambgiften finns gutefår och russ. Buföringen till fåbodarna på försömmaren är ett annat exempel. Skansen har dessutom aktivt bidragit till att bevara lantraser, bl.a. jämtget och fjällnära kor. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Skansen strävar inte längre efter att kunna visa fram björnunge varje år eftersom platsen inte räcker till och det finns små möjligheter till avsättning i andra djurparker.

Andra värden har emellertid tillkommit och inte minst har det skett betydande förbättringar av hägn och anläggningar. I takt med denna förnyelse har art- och individantalet reducerats medan av de kvarvarande djuren har fått större utrymmen och miljöberikning i syfte att främja artspecifika beteenden och motverka stereotypa beteenden. Möjligheterna för dem att dra sig undan bidrar till ökad trivsel. Mångfalden har minskat till förmån för kollektionsplaner, kring vilka djurparkerna i Sverige och Europa samarbetar om förvärv, förökning och förvaltning. Numera strävar man efter att finna en balans mellan bevarandeprogram, begränsade utrymmen, djurens behov, en strävan efter folkbildning, Jordbruksverkets föreskrifter och publikens förväntningar. Själdammen från

1990-talets början, med fiskebodas kulisser, utgör mot denna sammansatta bakgrund ett bra exempel på en attraktiv design medan samgången mellan arter, som visent och vildsvin, är ett trivsamt inslag.

Lill-Skansen, ursprungligen invigt av kronprinsen 1955 såsom en zoologisk trädgård i miniatyr, utgör en viktig tillgång. Det har allt sedan dess varit populärt bland de allra yngsta och följt med i den föränderliga tidsandan. Förr hade man mängder av keldjur och djurungar. Kaniner bodde i pepparkakshus, kycklingar i en flugsvamp, ällingar i en båt och ett hamnkontor. Särskilda värdinnor engagerades för att övervaka barn och djur. Anläggningen förnyades 1971 och flyttades ett stycke västerut samtidigt som nya djur tillkom. Mot slutet av 1990-talet kändes Lill-Skansen föråldrat och fick ny skepnad 2012, bättre anpassad till dagens behov och krav. Det lockar i dag barnfamiljer med klappvänliga dvärggetter i kon-takthagar och smådäggdjur och herptiler i terrarieanläggningar inomhus.

Djuren är en konstant i publikens förväntningar. En publikundersökning 2015 visade att en stor del av de tillfrågade svenska Skansenbesökarna angav djuren som ett viktigt skäl att komma dit. Skansen når fortfarande en stor publik, närmare 1,4 miljoner besökare årligen. Inte minst för barnfamiljer lockar djuren. Samtidigt har en djurparkspublik i dag *andra* förväntningar än för hundra år sedan. Många besökare är generellt kritiska till »vilda« djur i fångenskap, även om dagens djurparkspopulationer sedan länge är födda i fångenskap. Synen på djurhållning förändras över tid och Skansen både påverkar och påverkas av den förändringsprocessen. Det är en utmaning att kommunicera svåra frågor rörande djurhållning.

Skansen är förstås mycket mer än en djurpark. För många besökare är evenemangen och de kulturhistoriska miljöerna viktigare. En ambition är här att integrera den pedagogiska verksamheten mellan djurskötare och museipedagoger. Skansen bevarar och utvecklar därmed den ursprungliga tanken att visa djur och kultur tillsammans.